

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені М.П.Драгоманова

АНДРОНІЮК Тетяна Анатоліївна

УДК 371.13:373.035

**ПРОПЕДЕВТИЧНА РОБОТА З ПІДЛІТКАМИ, СХИЛЬНИМИ ДО ДЕВІАНТНОЇ
ПОВЕДІНКИ,
НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ**

13.00.02 – Теорія і методика трудового навчання

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Херсонському державному педагогічному університеті, Міністерство освіти і науки України, м. Херсон.

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор,
Сидоренко Віктор Костянтинівич,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедри
трудового навчання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор, **Оржиховська
Валентина Михайлівна,**
Науково-методичний центр превентивного
виховання АПН України, м. Київ
директор;

кандидат педагогічних наук, доцент,
Васенко Василь Васильович
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет ім. Григорія Сковороди, завідувач
кафедри загальнотехнічних дисциплін.

Провідна установа: Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра педагогіки і методики трудового навчання,
Міністерство освіти і науки України, м.Кривий Ріг.

Захист відбудеться 8 жовтня 2002 р. о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 26.053.05 в Національному педагогічному університеті імені
М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 6 вересня 2002 року.

**Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради**

Гнеденко О.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна загальноосвітня школа має багато проблем, і найбільша серед них – зростаючі труднощі у вихованні дітей і підлітків, збільшення кількості асоціальних проявів у поведінці, правопорушень і злочинів.

Перед вчителями постала проблема, якої не знали ще 10-12 років тому. Число дітей ризику, тобто дітей з девіантною поведінкою, яких називають важкими, різко зросло. Все частіше проявляється грубість у ставленні до вчителів і батьків, недисциплінованість на уроках, прогули, бродяжництво, крадіжки, хуліганство, пияцтво, агресивні та ворожі прояви. Ці явища стали дуже серйозною проблемою не тільки школи, а і всього суспільства.

Розвиток сучасної школи на засадах демократизації і гуманізму в умовах загострення соціально-економічних і політичних протиріч у суспільстві, відродження національних традицій, народної педагогіки вимагають нових підходів до виховання учнів. Педагоги усвідомлюють прагнення учнів до самоствердження, реалізації індивідуальних вікових потреб, що набувають нового змісту в зв'язку з відродженням національної самосвідомості, неспроможністю учнів знайти своє належне місце в динаміці соціальних, економічних і політичних процесів та інше.

Однією з найбільш загострених проблем сьогодення є зростання агресивності підлітків. Це пов'язано із загальною соціальною напруженістю, психологічною неврівноваженістю всього суспільства, яке важко переживає перехід до ринкових відносин, зростаючу кризу соціальної системи тощо.

Щоб допомогти підростаючій людині подолати виникаючі відхилення в її поведінці та розвитку, потрібно враховувати, на якому віковому етапі знаходиться дитина, яку сходинку свого життєвого шляху вона зараз долає, в чому типові складності того чи іншого віку.

Форми виходу з кризи залежать від того соціального середовища, в якому знаходиться підліток, схильний до девіантної поведінки, від індивідуальної історії його життя, минулого досвіду вирішення життєвих проблем, відносин з близькими дорослими.

Проблеми відхилень у поведінці дітей завжди цікавили психологів і педагогів. У зв'язку з цим доречно згадати Андре, Берковитца, Доларда, Лоренца, Фрейда, Фромма, Хорні, які працювали над теорією агресивності підлітків. Структуру агресивного прояву у підлітків досліджували А.Бодальов, Й.Заградова, М.Левітов, О.Осінський. Праці Н.Алікіної, О.Бовть, Е.Маккобі, О.Степанова, Р.Сирса дають змогу зрозуміти фактори, що визначають імовірний розвиток агресивності в поведінці дитини.

Над проблемою виявлення причин девіантної поведінки підлітків працювали

А.Алемаскін, А.Белкін, П.Блонський, Л.Виготський, В.Гатенко, А.Грабаров, Е.Натанзон, В.Степанов,

Спільними в рекомендаціях Ю.Гербіва, К.Даниліна, Е.Костяшкина, С.Новицького І.Павлова є пропозиції будувати пропедевтичну роботу на основі вивчення причин відхилення у поведінці; планування пропедевтичної роботи на основі педагогічної діагностики і прогнозування, з урахуванням специфіки школи, рівня розвитку колективу; необхідності залучення дітей з девіантною поведінкою в систему діяльності. Будувати пропедевтичну роботу на основі участі громадських органів самоврядування в профілактиці важковиховуваності; використання індивідуального підходу в профілактиці правопорушень школярів; необхідності координації взаємодії школи, сім'ї і громадськості, щодо попередження і подолання відхилень у поведінці школярів пропонують Г.Вочковський, Н.Грушина, С.Сивридов та ін.

Визначальну роль для розгляду методологічних аспектів проблеми корекційної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки, мають праці Н.Алікіної, О.Антонової-Турченко, О.Єгорової, С.Зінченко, А.Макаренка, А.Максимової, Г.Міньковського, В.Оржеховської, О.Панченка, Є.Петухова, В.Погребняка, В.Сухомлинського, А.Тараса, Д.Шахшаєва.

Разом з тим, вивчення психолого-педагогічної літератури дозволило помітити, що про педагогічні умови, щодо пропедевтики саме агресивної поведінки підлітків, інформація в літературі практично відсутня. Саме ці обставини, неповна теоретична розробка та методологічне дослідження проблеми в об'єднанні з великим практичним значенням і актуальністю, послужили причиною вибору теми нашої дисертаційної роботи: **“Пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, на уроках трудового навчання в загальноосвітній школі”**, яка узгоджується з загальною проблемою кафедри педагогіки Херсонського державного педагогічного університету у межах теми “Вікові проблеми становлення особистості”. Тема затверджена рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології в Україні (Протокол № 1 від 26.01.2000р.).

Проблема, яка розглядається в нашому дослідженні - пропедевтична робота з підлітками, набуває особливої актуальності. Для сучасної школи вона є значимою науковою проблемою, яка має історичне та соціально-педагогічне значення.

Об'єкт дослідження: пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки.

Предмет дослідження: процес трудового навчання як засіб пропедевтичної роботи

з підлітками, схильними до агресивної поведінки.

Мета дослідження: визначити, дидактично обґрунтувати та експериментально перевірити можливості трудового навчання у 5-7 класах загальноосвітньої школи як основи для пропедевтичної роботи з підлітками, схильними до агресивної поведінки.

У відповідності з об'єктом, предметом і метою було сформульовано **гіпотезу дослідження**, яка базується на припущенні, що результативність пропедевтичної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки, забезпечується за умови:

- 1) наявності об'єктивної інформації про причини та форми прояву агресивної поведінки;
- 2) відповідності методів корекційного впливу особливостям процесу формування особистості у підлітковому віці;
- 3) розробки системи засобів зацікавленості підлітка в результатах навчально-трудової діяльності;
- 4) здійснення координації виховного впливу школи, сім'ї та соціального оточення підлітків.

Реалізація поставленої мети та доведення гіпотези дослідження передбачали вирішення таких **завдань дослідження**:

1. Проаналізувати соціальні та психолого-педагогічні аспекти проблеми девіантної поведінки школярів та обґрунтувати можливі шляхи її вирішення.
2. Дослідити форми прояву та причини агресивної поведінки підлітків.
3. Обґрунтувати педагогічно доцільну систему пропедевтичної корекції підлітків, схильних до агресивної поведінки, на уроках трудового навчання в загальноосвітній школі.
4. Експериментально перевірити систему роботи по запобіганню агресивної поведінки в процесі трудового навчання.

Методологічною основою дослідження є: філософське уявлення про суспільну сутність особистості, про роль формування ціннісного відношення до праці, про роль трудової діяльності у формуванні суспільної спрямованості особистості. Важливе значення для нашого дослідження мали положення психології та педагогіки про творчо-діяльну сутність особистості, закономірності її формування й розвитку в підлітковому віці.

Дослідження здійснювалося на основі комплексу **методів**: теоретичних (аналіз психолого-педагогічної, соціологічної та правової літератури, навчальних програм, підручників з трудового навчання та узагальнення одержаної інформації; методи міждисциплінарного синтезу, системного аналізу) та емпіричних (вивчення передового педагогічного досвіду вчителів трудового навчання; спостереження, анкетування,

опитування, бесіди з вчителями та учнями; вивчення результатів діяльності школярів). Провідним на всіх етапах проведення дослідження виступав метод педагогічного експерименту (констатуєчий і формуєчий) з наступним аналізом і узагальненням його результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі загальноосвітніх шкіл №№ 31 і 55 міста Херсона та Киселівської загальноосвітньої школи Херсонської області. До експерименту було залучено 384 учні та 11 вчителів.

Організація дослідження. Дослідження проводилось протягом 1997-2001 років у три етапи.

На **першому етапі** (1997-1998рр.) здійснено теоретичний аналіз соціальних та психолого-педагогічних аспектів проблеми девіантної поведінки підлітків; вивчено стан досліджуваної проблеми у масовому педагогічному досвіді; сформульовано робочу гіпотезу дослідження, визначено експериментальну базу і проведено констатуєчий експеримент з метою визначення рівня агресивності підлітків (учнів 5-7 класів).

На **другому етапі** (1998-1999рр.) продовжувалися теоретичні пошуки шляхів розв'язання обраної проблеми дослідження і розпочато проведення формуєчого експерименту, в процесі якого розроблялася і коригувалася методика пропедевтичної роботи з учнями, схильними до агресивної поведінки, шляхом впровадження ділових ігор на уроках трудового навчання, з подальшим аналізом одержаних результатів і узагальненням їх. У процесі дослідно-експериментальної роботи були визначені педагогічні умови пропедевтики агресивності учнів на уроках трудового навчання.

На **третьому (узагальнюючому) етапі** (1999-2001рр.) з метою виявлення впливу експериментальної методики на рівень агресивності учнів, проводилися діагностуючі контрольні зрізи з наступним аналізом та узагальненням їх результатів. Результативність розробленої експериментальної методики перевірялась шляхом зіставлення результатів експериментальних зрізів на різних етапах дослідної роботи в експериментальних та контрольних класах. Це дозволило зробити відповідні висновки, оцінити результати експериментальної роботи в цілому, розробити рекомендації щодо впровадження результатів дослідження в практику загальноосвітньої школи.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження визначається тим, що вперше доведено можливості трудового навчання як дієвого засобу пропедевтичної роботи з учнями, схильними до девіантної поведінки; розширено уявлення про ділову гру як засіб корекції поведінки школярів; обґрунтовано умови впливу ігрової діяльності учнів на

уроках трудового навчання на пропедевтику їх агресивної поведінки; визначено педагогічні умови включення учнів в ігрову діяльність на уроках трудового навчання та розкрито роль спонукальних мотивів їх зацікавленості у результатах власної праці; визначено критерії оцінки агресивних проявів у поведінці учнів підліткового віку.

За результатами проведеного дослідження набула подальшого розвитку систематизація та класифікація відхилень у поведінці підлітків, типізація рис особистості підлітків з агресивною поведінкою та класифікація умов пропедевтики і корекційного впливу на агресивну поведінку підлітків.

Практичне значення дослідження полягає у розробці методики включення ігрової діяльності у процес трудового навчання учнів, яка виступає засобом пропедевтики агресивної поведінки підлітків. Розроблені та експериментально перевірені теоретичні положення створюють реальну основу для організації пропедевтичної роботи з підлітками, схильними до агресивної поведінки.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані як науково-методична основа для вдосконалення змісту, форм, методів та засобів навчання шляхом впровадження ділових ігор на уроках трудового навчання в загальноосвітній школі.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його вихідних теоретичних положень; використанням різноманітних взаємодоповнюючих методів науково-педагогічного пошуку, адекватних його об'єкту, предмету, меті та завданням; значним обсягом та результативністю отриманих емпіричних даних; репрезентативністю вибірки та надійністю обробки даних дослідно-експериментальної роботи.

Особистий внесок здобувача полягає в теоретичній розробці та обґрунтуванні основних ідей проведеного дослідження; у розробці методики пропедевтичної роботи з підлітками, схильними до агресивної поведінки, в основу якої покладено комплекс ділових ігор на уроках трудового навчання; у здійсненні експериментальної перевірки та аналізу результативності проведеного дослідження.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалось шляхом публікації праць. Основні висновки і результати дослідження доповідались і обговорювались на засіданнях кафедри педагогіки Херсонського державного педагогічного університету, на підсумкових науково-практичних конференціях з науково-дослідницької роботи в ХДПУ (1998-2001рр.), на науково-методичній конференції “Вивчення, узагальнення та впровадження передового педагогічного досвіду”(м.Херсон, 1998р.), на

Всеукраїнській науково-методичній конференції “Від творчого вчителя до творчого учня” (м.Херсон, 1999 р.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Педагогічна думка України: витоки, традиції, сучасність” (м.Херсон, 2000р.), на Всеукраїнській науково-методичній конференції “Соціально-правовий захист молоді” (міста Херсон, Ужгород, 2002 р.).

Хід і окремі результати дослідження на різних його етапах обговорювались на методичних зібраннях і конференціях учителів трудового навчання шкіл м. Херсона і Херсонської області.

Впровадження результатів дослідження здійснювалося в процесі дослідної роботи на базі загальноосвітніх шкіл I-III ст. міста Херсона: СШ №31(довідка № 79 від 19.11.2001 р.); СШ №55 (довідка № 137 від 21.06.2000 р.), Киселівської загальноосвітньої школи I-III ст. Херсонської області (довідка № 56 від 12.10.2001 р.); загальноосвітніх школах I-III ст. № 1 (довідка № 96 від 4.06.2002 р.), № 2 (довідка № 119 від 29.05.2002 р.) міста Переяслова-Хмельницького Київської області.

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено у чотирьох наукових статтях. Статті опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків (обсяг основного тексту – 211 сторінок), списку використаних джерел (217 найменувань) та 6 додатків. У роботі наведено 7 рисунків та 8 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження і ступінь її розробленості; визначено об’єкт, предмет, мету та гіпотезу дослідження; сформульовано завдання; розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, обґрунтовано достовірність результатів; наведено дані про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі **“Психолого-педагогічні особливості агресивної поведінки учнів”** подаються результати теоретичного аналізу педагогічної та психологічної літератури. Аналізуються особливості агресивної поведінки учнів підліткового віку, причини виникнення відхилень в поведінці та стан пропедевтичної роботи з учнями в практиці загальноосвітньої школи.

У дослідженні проаналізовано поняття девіантної поведінки підлітків, розкрито

поняття норми стосовно асоціального поведіння школярів.

Наведений у дисертації аналіз літературних джерел засвідчив існування різних підходів до визначення причин і характеристики процесу девіантної поведінки підлітків. В свою чергу, на основі аналізу існуючих теорій агресії: теорія потягу (Фрейд, Лоренц), фрустраційна теорія агресії (Болланд), теорії соціального навічання (Берковитцу, Бандура), було встановлено, що теорія соціального навічання залишає набагато більше можливостей запобігти підлітковій агресії. Це визначається двома причинами, кожна з яких має своє пояснення: 1) відповідно до теорії, агресія – набута модель соціального поведіння. Звідси може вона бути ослаблена за допомогою педагогічних методів (усунення умов); 2) соціальне навічання припускає прояв агресії підлітками тільки у визначених соціальних умовах. В даний час теорія соціального навічання є найбільш ефективною в прогнозуванні агресивної поведінки, особливо, якщо є відомості про агресора і ситуацію соціального розвитку.

В дисертації проаналізовано причини, що зумовлюють труднощі і протиріччя розвитку дітей підліткового віку на особистісному рівні. Ними є: недостатній рівень самостійності, що розвиває схильність підпадати під вплив негативних груп або лідерів, некритично засвоювати асоціальні норми поведінки; неадекватна самооцінка і рівень домагань, що призводять до агресивності, висування підвищених вимог до суспільства і, відповідно, готовності до обрання неадекватних, несприятливих, з погляду суспільної моралі, засобів їх реалізації; несформованість світогляду, моральних еталонів та ідеалів; прояв підліткового негативізму, агресивності, відсутності конкретних життєвих цілей; незадоволення собою; високий рівень ситуативної тривожності; підлітковий максималізм.

Нами встановлено, що на мікрогруповому рівні труднощі входження підлітків у соціальне середовище проявляються у трьох сферах: у сім'ї, у спілкуванні з учителем і однолітками і мають такі ознаки: несформованість навичок спілкування (замкнутість, мала ерудиція, низька культура мови та ін.); переважання егоїстичних тенденцій, деформоване поняття справедливості; надмірна критичність; неприйняття позицій і вимог дорослих, відсутність поваги і визнання авторитетів; неадекватні тенденції, орієнтації на статус і роль у групі; яскраво виражені тенденції до демонстративності й оригінальності.

В дисертації показано, що до причин агресивних проявів у поведінці підлітків також можуть бути віднесені: соціальна незрілість і фізіологічні особливості людини, що формується, тобто ускладнення соціальної адаптації; помилки сімейного виховання; конфлікти в спілкуванні з однолітками та учителями; негативний вплив засобів масової інформації.

Узагальнення результатів вивчення агресивних вчинків у підлітків дало підстави зробити в дисертації висновки щодо умов, які б сприяли їх попередженню. До них ми віднесли:

1. Своєчасну діагностику агресивних проявів у поведінці підлітків. Запобігання буде дійсно дієвим, якщо воно починається не з моменту зовнішнього прояву дитячої поведінки, чи вже скоєного нею серйозного вчинку, а з виявлення малопомітних негативних симптомів у стосунках і поведінці.

2. Формування свідомості та самосвідомості учнів, що зумовлює сталі ставлення до моральних норм. Щоб суспільна моральна норма почала діяти на рівні індивідуальної свідомості і поведінки, потрібне не тільки її інформаційне засвоєння особистістю. Не менш важливо, щоб норма проходила крізь призму моральної свідомості і самосвідомості особистості, була підпорядкована її моральним цінностям.

3. Сприяння розвитку позитивної мотиваційно-потребової сфери підлітка. Дитина вже на ранньому періоді онтогенетичного розвитку (немовля) починає виступати як активний суб'єкт психічної діяльності, приймаючи або відкидаючи певні стереотипи поведінки, активно формує (з різним ступенем усвідомленості) саму себе. Підліток же досить активно фіксує правильні, з його точки зору, стереотипи поведінки і не сприймає або гальмує ті види психічної та предметної діяльності, які не призводять до задоволення його важливих потреб. Тому пряма боротьба з негативними поведінковими проявами підлітка малоефективна. Необхідно зрозуміти, які значущі потреби він намагається задовольнити подібним чином і допомогти йому реалізувати їх соціально-доступним шляхом.

4. Становлення авторитетно-довірчих стосунків між вчителем і учнем. Не секрет, що авторитарний стиль спілкування в школі, домінування примусових методів у навчанні та вихованні призводять до психоемоційного перенапруження учнів, зростання кількості конфліктних ситуацій і, в результаті, до найрізноманітніших агресивних вчинків. Своєчасна заміна застарілих форм педагогічного впливу сприятиме запобіганню кризи в довірі підлітків до вчителів. Вчитель повинен сприяти усуненню бар'єрів у діяльності, що спрямована на задоволення особистісно-значущих потреб підлітка. І вчителі, і батьки повинні дати простір вільним і природним проявам особистості дитини. Ця свобода має бути обмежена тільки безпекою і психологічним комфортом оточуючих людей та метою повноцінної освіти.

Вчитель повинен знати агресивні прояви в поведінці, притаманні конкретному підлітку, знати його психологічні проблеми і будувати своє спілкування з ним таким чином,

щоб попередити прояви агресивності в його поведінці. Налагодження довірливих стосунків приведе до поступового зменшення агресивних вчинків у поведінці підлітків.

В дисертації обґрунтовано, що існують два основні напрямки роботи з попередження агресивних вчинків серед підлітків: перший - опора переважно на індивідуальну і групову роботу з попередження агресивних вчинків (індивідуальні консультації, групові тренінги); другий - шляхом втручання в педагогічний процес (індивідуалізація навчання і виховання, корекція виховних впливів і оптимізація взаємодії вчителя та учнів) Робота першого напрямку ґрунтується на пошуку причин і умов виникнення агресивної поведінки і виборі ефективних засобів її усунення. В реалізації цього напрямку найбільш зарекомендували себе методики, що розроблені на принципах психодинамічного і поведінкового підходів. До першого підходу належить ігротерапія, артотерапія (терапія мистецтвом), створення конфліктних ситуацій та ситуацій морального вибору .

В ігротерапії намагаються не стільки змінити дитину, скільки розвинути в неї почуття особистої цінності, ствердити власне “Я”. Розігрування таких ситуацій дає змогу побачити дітей не тільки в міжособистісних стосунках, а й в процесі виконання певної соціальної ролі. Кожен учасник відіграє роль відповідно до своїх творчих можливостей, характеру, розуміння даної ролі. Підлітки вчаться входити в роль, імпровізувати. Педагог у процесі моделювання таких ігор може тільки запропонувати ідею гри. Після кожної гри учасники діляться враженням про те, як вони себе почували, виконуючи роль, мотивують свої вчинки. Це розвиває спостережливість, уміння пояснювати свою поведінку та поведінку інших людей, дивитися на ситуацію з їхньої точки зору. Під час реалізації ігротерапії створюється атмосфера сприйняття дитини, можливості переживання нею почуття власної гідності, емпатії, розширення її можливостей самоконтролю та саморегуляції.

Артотерапія дає змогу коригувати прояви особистості за допомогою мистецтва. Вона спрямована на розвиток самопізнання і самовираження учня за допомогою творчої діяльності та образотворчого мистецтва. Конфліктна ситуація дає змогу виявити приховану у звичайних умовах позицію підлітка, бо відбувається сутичка протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів суб'єктів взаємодії. Вона пов'язана з сильними переживаннями, часто афектами (гостра образа, загострене самолюбство, агресивність), через що в гострі моменти ситуація не може правильно усвідомлюватися особистістю, тому правильне вирішення конфліктної ситуації повинно бути гнучким і тактовним. Конфліктна ситуація використовується для накопичення досвіду з подолання труднощів, моральних відносин і позитивної поведінки.

Другий напрям роботи з попередження агресивних вчинків характеризується тим, що здійснюється вплив переважно на наслідки, а не на причини, тобто симптоматична корекція. Вона має велике значення в загальній методиці запобігання агресивної поведінки, тому що не дозволяє вкоренитися в характері підлітка негативним якостям. Методики подібного типу мають результат за умови дотримання педагогом і батьками певних психолого-педагогічних принципів. До них нами віднесено:

1. Єдність вимог вихователів. Для реалізації цього принципу роботу з попередження агресивних вчинків треба будувати таким чином, щоб, по-перше, кожний вихователь міг висловити свою думку; по-друге, шукати точки зіткнення думок, не допускати прояву дитиною анархізму і втрати авторитету дорослих; по-третє, зосередитися на думках, які збігаються; нарешті, прагнути до більшого зближення позицій дорослих.

2. Адекватність вимог. Вимоги повинні відповідати віковим особливостям і можливостям дитини. Необхідно надавати їй право визначати свої головні інтереси в житті, тому що нав'язування дорослими підлітку власних високих переконань та інтересів викликає зазвичай у нього почуття невпевненості, неповноцінності, а іноді й агресії.

3. Посилення контролю поведінки підлітка. Найбільше це потрібно дітям імпульсивним та невитриманим. За негативні вчинки їх слід не стільки карати, скільки викликати в них почуття каяття за скоєне. Також можна використовувати як засоби корекції стимуляцію зразкової поведінки, демонстрацію образи, відмову в довірі.

4. Заохочення активності підлітка. Переважно це стосується гіперактивних та неорганізованих підлітків. Учням треба давати якомога більше корисних і цікавих доручень, не залишаючи їм багато часу для неробства. У протилежному випадку вони можуть використати його для небажаних для дорослих дій. На це свого часу вказував видатний педагог К.Ушинський. Він зазначав, що дитина не повинна займатися пустим марнуванням часу, бо “бездіяльність буває причиною безлічі аморальних вчинків. Якщо в якомусь закладі діти страждають від нудьги, то слід неодмінно чекати, що з'являться і злодюжки, і брехуни, і зіпсовані сластолюбці, і капосні пустуни”.

5. Використання похвали та заохочення. Важковиховуваних підлітків слід хвалити за поліпшення навчальної діяльності, підвищення рівня вихованості, а також заохочувати їх до різних видів творчої діяльності.

6. Надання самостійності підлітку. Надання самостійності повинно відповідати індивідуальним і віковим особливостям учня, щоб у нього розвивалося почуття причетності, розуміння значимості свого місця в житті та соціальної ролі. Необхідно, щоб у кінцевому результаті виховний процес привів до зміни моральних цінностей, підвищення

рівня відповідальності та впевненості в собі, що сприяло б уникненню негативізму в поведінці підлітка.

7. Забезпечення учню емоційного комфорту. Небажано, щоб учень сприймав учителя як сторонню людину, яка настроєна проти нього. Педагог повинен сприймати важковиховуваних підлітків такими, якими вони є. Реакція на їхні вчинки має бути спокійною, вчитель ні в якому разі не повинен виявляти посиленої роздратованості при кожному негативному вчинку підлітка.

8. Уникання наклеювання ярликів. Якщо вчитель переглядає свої судження про важковиховуваних, заохочує їхні зусилля з подолання недоліків у навчанні і спілкуванні, це дає великий виховний ефект.

9. Визнання педагогом власних помилок та принесення вибачень. Кожен педагог у разі допущення педагогічної помилки в стосунках з підлітком, що має агресивну поведінку, повинен визнати цю помилку та вибачитись, бо тільки це посилить авторитет вчителя в очах вихованця.

10. Застосування покарання. Покарання слід застосовувати обережно, в дуже виняткових випадках.

Наведені принципи не нові у виховному процесі. Але в контексті проблеми, що розглядається у нашому дослідженні, вони дають змогу дещо конкретизувати роботу вчителя з попередження агресивних вчинків серед підлітків. Ця робота лише тоді може дати позитивний ефект, коли вплив на поведінку вихованця матиме цілеспрямований характер і буде організований з дотриманням основних психолого-педагогічних принципів щодо запобігання агресивних вчинків.

У другому розділі **“Пропедевтика агресивної поведінки учнів у процесі трудового навчання засобами ігрової діяльності”** розглянуто трудову діяльність як фактор пропедевтики агресивної поведінки школярів. Розкрито особливості існуючих методик ігрової діяльності та вплив ділових ігор на формування особистості. Проаналізовано і виділено структуру ділових ігор, розкрито методику їх застосування.

Наведений у дисертації аналіз мотиваційної сфери та спрямованості участі у трудовій діяльності підлітків став основою обґрунтування трудового навчання як дієвого засобу пропедевтики агресивної поведінки учнів 5-7 класів. Показано, що сформована мотиваційна сфера трудової діяльності може стати важливою основою для зміни ціннісних орієнтацій і пріоритетів учнів, вагомим засобом впливу на їх соціальну поведінку.

У дисертації показано, що в сучасних складних соціально-економічних умовах традиційні підходи до навчання та виховання не в змозі протистояти стрімкій

переорієнтації життєвих принципів та домагань учнівської молоді, зниженню її зацікавленості в результатах навчання та прояву відхилень у нормах соціальної поведінки.

У процесі проведеного дослідження обґрунтовано, що існуючі суперечності між вимогами, що висуваються суспільством до навчання і виховання і реальними можливостями сьогодення, вимагають утвердження якісно нових суб'єкт-суб'єктивних відносин в освітній діяльності. Тому вагомим значення набуває зміна технологій навчання, які ґрунтуються на педагогіці співробітництва, на все більшій зацікавленості учнів у результатах власної навчально-трудової діяльності, на якнайширшій реалізації їх творчого потенціалу та індивідуальних можливостей. Дієвим засобом вирішення багатьох з цих завдань багатьма дослідниками розглядається включення у навчально-виховний процес ділових ігор.

В дисертації проаналізовано дослідження Б.Болотинської, А.Капської, Н.Кузнецової, Д.Малокова, М.Ранник, О.Соловей, А.Тельдсепп, Р.Шацької, які пов'язані з розробкою і застосуванням ділових ігор. Вони свідчать про наявність у нових технологіях навчання значних можливостей щодо підвищення ефективності освітньої діяльності. Застосування ігор в навчально-виховному процесі забезпечує єдність формування понять, поєднує інтелектуальний розвиток та виховання учнів, сприяє підвищенню ефективності навчання, коригує їх поведінку. Гра стимулює пізнавальний інтерес, розвиває пізнавальну самостійність, готовність власними силами здійснити цілеспрямовану пізнавальну діяльність.

У своєму дослідженні ігрову діяльність на уроках трудового навчання ми розглядаємо як дієвий засіб пропедевтики агресивних проявів у поведінці підлітків. В дисертації обґрунтовано і показано, що колективна ділова гра, організована у формі колективної ігрової діяльності, відволікає учнів від негативних проявів у поведінці. Ігри створюють позитивний емоційний фон в учнівському колективі, формують емоційні настрої кожного їх учасника і всього колективу. Причиною цього стає розподіл ролей ділової гри на основі цілеспрямованого вивчення поведінки кожного учня та його зацікавленості у результатах власної навчально-трудової діяльності, активного формування атмосфери співпраці та взаємозалежності в учнівському колективі.

Для дослідження пропедевтичних можливостей включення учнів в ігрову діяльність у дисертації наведено розроблений нами комплекс ігор до модуля "Проектування та виготовлення виробів з деревини" програми з трудового навчання. У процесі формуючого експерименту реалізація кожної гри здійснювалась на основі запропонованого нами

сценарію та методики її проведення. Розробка сценарію ґрунтувалася на розробленому нами узагальненому алгоритмі ділової гри.

Окреме місце у проведеному нами дослідженні займало визначення рівнів прояву агресивності в учнів, схильних до девіантної поведінки. За результатами констатуючого експерименту було встановлено три групи учнів з явно вираженими відмінностями у їх поведінці. Це стало підставою для виділення трьох рівнів прояву агресивності, кожний з яких характеризується властивими для нього показниками:

низький – схильність, тобто одиничні форми агресивних вчинків. Підлітки мають низький рівень прояву агресивних вчинків, мотиви вчинків (псевдоморальні або захисні), підлітки переживають сором за свої вчинки, хоча вважають, що в цій ситуації вчинили правильно, якщо це і було всупереч моральним вимогам. Низький рівень має майже кожен підліток;

середній – агресивність, тобто не стійкі форми агресивних вчинків. Підлітки мають середній рівень прояву агресивних вчинків, які характеризуються компромісними та захисними мотивами; за скоєний негативний вчинок підліток зазнає докорів сумління. Це свідчить про те, що вчинок був мотивований потребою примітивного характеру, яка поборолася своє протистояння. Тут моральний потяг, моральна тенденція мали місце та залишилися нереалізованими. Середній рівень має більшість опитуваних підлітків;

високий – ворожість, тобто стійкі форми агресивних вчинків. Підлітки мають високий рівень прояву агресивних вчинків, які в свою чергу характеризуються аморальними мотивами. Після скоєння вчинку, підлітки відчують задоволення собою або зовсім нічого не відчують. Високий рівень теж не виключений у поведінці підлітків.

Дані про розподіл учнів за рівнями агресивності на етапі констатуючого експерименту наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати розподілу учнів за рівнями прояву агресивності

Рівні прояву агресивності	Кількість учнів, %					
	5 клас		6 клас		7 клас	
	Е	К	Е	К	Е	К
Низький	20,2	21,3	14,8	15,3	9,8	10,2
Середній	69,4	68,9	72,9	73,2	76,0	76,4
Високий	10,4	9,8	12,3	11,5	14,2	13,4

У процесі проведення дослідження з'явилися підстави констатувати, що прояви агресивності в поведінці учнів зникають від впливом мотивів їх участі у трудовій діяльності. Засобом мотивації у нашому дослідженні виступали рольові ігри.

Розроблена система ділових ігор призначалась для учнів 5, 6 і 7 класів. Методика експериментальної роботи передбачала можливість констатувати не тільки кінцеві зміни у поведінці школярів (7 клас), але й на проміжних етапах. Для цього проводились проміжні контрольні зрізи у 5 і 6 класах.

Результати формуючого експерименту засвідчили той факт, що завдяки активному включенню підлітків в ігрову діяльність у них значно підвищився інтерес до навчання, здатність логічно висловлювати свої думки, самостійно приймати рішення. До того ж ігрова діяльність посилила увагу до змісту навчального матеріалу. В учнів спостерігалось підвищення працездатності, почуття відповідальності за успіхи у навчанні всього колективу та кожного з них особисто. Процес гри, її наслідки примушували замислитися учнів над недоліками у знаннях і поведінці та шляхами їх ліквідації.

В дисертації показано, що на зниження агресивності в поведінці підлітків значно вплинув той факт, що їх діяльність була особистісно-значимою, вона обумовлювала активний прояв позиції підлітка до того чи іншого явища, з'являлася потреба в обміні думками, поглядами, оцінками судженнями.

Узагальнений аналіз результатів, отриманих під час дослідження, дозволив встановити тенденцію до значного зменшення кількості учнів експериментальних класів, що мають агресивні прояви в поведінці, оскільки засвоюючи процес планування, організації і виконання трудової діяльності на уроці в ході гри, учні усвідомлювали необхідність у встановленні певних міжособистісних стосунків, тому спалахи агресивності майже відсутні.

За результатами формуючого експерименту було встановлено, що застосування розробленої методики пропедевтичної роботи з учнями на уроках праці сприяло зниженню рівня агресивності в поведінці підлітків (табл.2).

Таблиця 2

Рівні прояву агресивної поведінки учнями

Рівні прояву агресивності	Кількість учнів, %					
	5 клас		6 клас		7 клас	
	Е	К	Е	К	Е	К

Низький	22,8	19,6	24,3	15,5	25,2	10,4
Середній	67,9	70,2	66,9	73,1	69,5	76,4
Високий	9,3	10,2	8,8	11,4	5,3	13,2

Отримані під час дослідження результати свідчать, що цілеспрямована робота з попередження агресивної поведінки засобами впровадження ділових ігор на уроках праці в експериментальних класах сприяла зниженню рівня агресивності підлітків. Так, якщо в контрольних класах низький рівень агресивності мали 19,6% п'ятикласників, то, завдяки використаним під час експерименту засобам в експериментальних 5 класах його мали 22,8 %, а в сьомому класі такий рівень мали вже 25,2 % підлітків проти 10,4% у контрольних. (див. таблицю 2)

Для експериментальних класів характерне також значне зменшення кількості учнів з високим рівнем агресивних проявів. Так, якщо на початку формуючого експерименту 10,4 % п'ятикласників мали високий рівень агресивності, то вже за результатами контрольного зрізу в експериментальних сьомих класах цей рівень знизився до 5,3 %, в той час, як в контрольних класах він складає 13,2 %.

В цілому є підстави стверджувати, що завдяки науково обґрунтованому використанню запропонованої в дисертації методики в експериментальних класах вдалося суттєво знизити агресивні прояви у поведінці учнів.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зазначити, що пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, на уроках трудового навчання базується на наявності об'єктивної інформації про причини та форми прояву агресивної поведінки; відповідності методів колекційного впливу особливостям процесу формування особистості у підлітковому віці; на методах зацікавленості учнів в навчальній діяльності, так як гра виступає засобом мотивації діяльності; саме вона і є тим вирішальним соціальним стимулом, який на основі наявних потреб дитини створює систему соціально значущих мотивів трудової діяльності підлітків.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження в цілому підтвердило робочу гіпотезу і дозволило зробити такі **висновки**:

1. Пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, ґрунтується на наявності об'єктивної інформації про причини та форми прояву відхилень в

поведінці учнів.

2. Методи комплексного впливу мають відповідати особливостям процесу формування особистості у підлітковому віці.

3. Впровадження розробленої методики пропедевтики агресивної поведінки підлітків засобом впровадження комплексу ділових ігор на уроках трудового навчання уможливило забезпечити значне зменшення агресивної поведінки учнів.

4. У процесі дослідно-експериментальної роботи з учнями в шкільних майстернях було визначено, що завдяки включенню у навчальний процес ділових ігор в учнів змінилося на краще ставлення до оточуючих. Спеціально організована навчально-трудова діяльність (комплекс ділових ігор), цілеспрямоване та планомірне формування загальнотрудових навичок та вмінь, впровадження самоконтролю та взаємоконтролю результатів праці, розподіл обов'язків у процесі гри із врахуванням можливостей та інтересів учнів дозволило, наряду з корекцією поведінки, розвинути сумлінне і відповідальне ставлення до результатів колективної праці, формувати чуйні взаємини між підлітками як у середині групи, так і між учнями класу в цілому.

5. Використання активних методів і засобів навчання, спрямованих на зацікавленість підлітків в результатах навчальної діяльності сприяло активізації розумової діяльності, однієї з найважливіших умов пропедевтики агресивної поведінки.

6. Впровадження у зміст уроку елементів проблемності, які дає ділова гра, і створення умов для колективного обговорення питань конструкції і технології виготовлення виробів дозволило сформувати в учнів прагнення більш свідомо ставитись до виконання своїх обов'язків в ході гри.

Проведення дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї складної та багатогранної проблеми. Потребують, зокрема, поглибленого дослідження і розробку передбачення агресивних проявів у поведінці підлітків; пошуки шляхів єдиної системи профілактики і корекції агресивної поведінки підлітків, наукове обґрунтування та розробка рекомендацій для батьків щодо профілактики агресивної поведінки підлітків; розробка комп'ютерної методики діагностики девіантної поведінки дітей та підлітків; вплив комплексу виховних заходів на пропедевтику девіантної поведінки підлітків.

Основний зміст і результати дослідження відображені у таких **публікаціях автора:**

1. **Андронюк Т.А.** Девіантна поведінка підлітків та прийоми педагогічного впливу // Збірник наукових праць (Педагогічні науки). – Херсон: Айлант, 1998.- Випуск 1. – С.33-38.

2. **Андронюк Т.А.** Виховання трудової спрямованості у підлітків з девіантною

поведінкою. // Збірник наукових праць (Педагогічні науки). – Херсон: Айлант, 1998.- Випуск 3. – С.89-91.

3. **Андронюк Т.А.** Соціалізація агресії підлітків. // Збірник наукових праць: Творча особистість вчителя: проблеми теорії та практики. – К.: НПУ, 2000. – Вип.4. – С.210-214.

4. **Андронюк Т.А.** Застосування дидактичних ігор, як засіб попередження агресивності в поведінці учнів підліткового віку в процесі їх навчальної діяльності. // Збірник наукових праць (Педагогічні науки). – Херсон: Айлант, 2002. - Випуск 25. – С.31-36.

АНОТАЦІЇ

Андронюк Т.А. Пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки на уроках трудового навчання в загальноосвітній школі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика трудового навчання. Херсонський державний педагогічний університет, Херсон, 2002.

Дисертація присвячена дослідженню проблеми пропедевтичної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки, на уроках трудового навчання

В роботі проаналізовано загальні психолого-педагогічні умови впливу ігрової діяльності на пропедевтику агресивної поведінки підлітків, розроблена методика пропедевтики агресивності учнів, яка передбачає включення комплексу ділових ігор на уроках трудового навчання.

Процес пропедевтики агресивної поведінки підлітків спирається на наявність об'єктивної інформації про причини та форми прояву відхилень у поведінці учнів; зацікавленості учнів в результатах навчальної діяльності; самостійності та значущості своєї трудової діяльності; відповідальності за виконану роботу. Основні результати дослідження знайшли застосування в практиці роботи загальноосвітньої школи.

Ключові слова: девіантна поведінка, агресивна поведінка, трудове навчання, ділова гра.

Андронюк Т.А. Пропедевтическая работа с подростками, предрасположенными к девиантному поведению на уроках трудового обучения в

общеобразовательной школе. – Рукопись.

Диссертация на получение научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика трудового обучения. Херсонский государственный педагогический университет, Херсон, 2002.

Диссертация посвящена вопросам пропедевтической работы с подростками, предрасположенными к девиантному поведению на уроках трудового обучения.

В диссертационной работе анализируются особенности агрессивного поведения учеников подросткового возраста, причины возникновения отклонений в их поведении и состояния пропедевтической работы с учениками в практики общеобразовательной школы.

В работе выделены общие психолого-педагогические условия влияния игровой деятельности на пропедевтику агрессивного поведения подростков, разработана методика пропедевтики агрессивности учеников, которая предусматривает включение комплекса деловых игр на уроках трудового обучения.

Наиболее значимыми факторами агрессивного поведения подростков есть: влияние семьи, сверстников и, по нашему убеждению, средства массовой информации. Подростки учатся агрессивному поведению с помощью прямых подкреплений так же, как и путем наблюдением агрессивных действий.

Обоснованы и приведены в работе причины агрессивных проявлений в поведении подростков, такие как: социальная незрелость и физиологические особенности человека, который формируется, то есть осложнения социальной адаптации; ошибки семейного воспитания; конфликты в общении со сверстниками и учителями; негативное влияние средств массовой информации.

Выделены наиболее распространенные группы форм агрессивных поступков подростков: стойкие формы агрессивных поступков, нестойкие формы, единичные формы.

Определены условия, которые способствуют предупреждению агрессивных проступков подростков. На наш взгляд, это своевременная диагностика агрессивных проявлений в поведении подростков; формирование сознания и самосознания учеников, которое обуславливает постоянное отношение к моральным нормам; содействие развитию позитивной мотивационно-потребностной сферы подростка; установление авторитарно-доверительных отношений между учителем и учеником.

Определены два основных направления работы с целью пропедевтики агрессивных поступков среди подростков: первый – опора преимущественно на индивидуальную и групповую работу (индивидуальные консультации, групповые тренинги); другой – путем внедрения в педагогический процесс (индивидуализация обучения и воспитания,

коррекция воспитательных влияний и оптимизация взаимодействий учителя и учеников). Работа первого направления базируется на поисках причин и условий возникновения агрессивного поведения и выборе эффективных условий их устранения. Второе направление работы по предупреждению агрессивных поступков характеризуется тем, что происходит влияние преимущественно на последствия, а не на причины, то есть симптоматическая коррекция. Она имеет большое значение в общей методике предупреждения агрессивного поведения, потому, что не позволяет укорениться в характере подростков негативных качеств.

Для проработки агрессивных проявлений в поведении подростков на уроках трудового обучения нами избраны деловые игры, содержание и методика проведения которых приведена на страницах диссертационной работы. Разработанный нами комплекс игр, связанный с разделом “Обработка древесины” программы по трудовому обучению. Приведен алгоритм проведения данной игры и методика ее проведения.

Благодаря научно обоснованному использованию предложенной методики в экспериментальных классах удалось устранить агрессивные проявления в поведении учеников.

В ходе формирующего эксперимента следует отметить тот факт, что у подростков значительно повысился интерес к обучению, способность логически высказывать свои мысли, самостоятельно принимать решения. И к тому же игровая деятельность усиливает внимание к содержанию учебного материала, улучшает трудоспособность, чувство ответственности за успехи в обучении всего коллектива и каждого ученика. Процесс игры, ее следствия принуждают задуматься учеников над недостатками в знаниях и поведении и о путях их ликвидации.

На снижение агрессивности в поведении подростков значительно повлиял тот факт, что их деятельность личностно значимая, она обуславливает активное проявление позиции подростка к тому или другому явлению, появляется потребность в обмене мнениями, взглядами, оценочными суждениями.

Анализ результатов, полученных во время исследования, даёт возможность установить тенденцию к значительному уменьшению количества учеников экспериментальных классов, которые имеют агрессивные проявления в поведении, поскольку усваивая процесс планирования, организации и выполнения трудовой деятельности на уроке в ходе игры, ученики сознают необходимость в становлении определенных межличностных отношений, поэтому вспышки агрессивности почти отсутствуют.

Ключевые слова: девиантное поведение, агрессивное поведение, трудовое обучение, деловая игра.

Andronyuk T.A. Propaedeutical work with the teenagers predisposed to deviant behavior on handicraft classes in comprehensive schools – manuscript.

Dissertation on receiving professor assistant degree on pedagogical methodology; speciality 13.00.02 – theory and methodology of reading handicraft and workshop classes. Kherson State Pedagogical University, Kherson 2001.

Dissertation is devoted to the propaedeutical issues on teaching teenagers predisposed to deviant behavior on handicraft and workshop classes.

There are common psychological and pedagogical conditions of influencing aggressive teenagers using games; workout on propaedeutical of aggressive pupils including conduction of business games during the lessons.

Propaedeutical process of teenagers' aggressive behavior is based on objective current information about the matter and forms while observing badly behaving pupils; on how are they interested in their study progress; enthusiasm and importance of their activity; responsibility for the work done.

Main results research found their implementation in practical work in comprehensive school.

Key words: deviant behavior; aggressive behavior; handicrafts and workshop classes; bossiness game.